

Україна між Сходом і Заходом

Капелер А.

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

Випуск 2. – Харків: Майдан, 1999. – С. 5-12.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4-87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

Urbi et orbi

А. Канпелер (Відень)

УКРАЇНА МІЖ СХОДОМ І ЗАХОДОМ*

Україна між Сходом і Заходом — це популярна формула, поширена як в Україні, так і поза її межами¹. Здається, кожен розуміє, що саме вона означає. Але чи розуміємо ми всі однаково, що таке Схід і Захід? Насамперед мова йде про країни світу. В цьому банальному тлумаченні всі країни перебувають між Сходом і Заходом. Однак якщо розглянути сторони світу як коди для визначення цивілізації та системи цінностей, Україна знаходиться не лише між Сходом і Заходом.

Також і жителі Відня бачать своє місто розташованим між Сходом і Заходом, у центрі Європи. При цьому під Заходом розуміють кожен ланку та епоху Європейського Союзу, вільний Захід, Священну Римську імперію, католицьку Західну Європу, в той час як Схід асоціюється з турками, від котрих Відень повинен був рятувати Західну Європу, з колишнім Східним блоком, відсталою, донедавна недемократичною Східною Європою.

Зрештою і Німеччина розташована в центрі Європи. Тут знаходяться західні сусіди Заходу, тобто Франція та Великобританія, позаду яких завжди немовби пленталася Німеччина. Схід — це були і є з точки зору німців цивілізаційно відсталі слов'янські сусіди — поляки та чехи, а позаду них — росіяни.

Зі свого боку поляки також розглядаються як середньоевропейці між Сходом та Заходом, однак належать більше до західного, аніж східного світу. Захід для них — це Західна Європа, римсько-католицький світ, європейські системи норм та цінностей. Схід — це Росія, православ'я, деспотизм, відсталість та агресія, проти якої поляки виступали як християнський кордон.

* Ця доповідь була представлена на конференції Слов'янського семінару, що відбувся у Віденському університеті в січні 1999 р. Німецькомовна версія доповіді буде надрукована в матеріалах конференції.

Однак і багато росіян вбачають себе між Сходом та Заходом: Захід — це вся інша Європа, суспільство християнства та модерну. Схід означає Азію, степи та іслам, татарське ярмо і жовту небезпеку, від якої Росія врятувала Європу.

Кидається у вічі, що віденці, німці, поляки і росіяни Захід, як правило, сприймають позитивно, а Схід майже завжди негативно; тому відповідна країна, власний народ розглядаються як західні і що вони Захід захищають від різних визначень Сходу. Якщо говорити про Схід та Захід, то йде мова передусім про місце знаходження (постійне чи тимчасове).

П'ятнадцять років тому все виглядало зрозумілим: Схід був комуністичним світом, де панував Радянський Союз. Захід уявляв собою вільний світ під орудою США, з його нормативними цінностями демократії й ринкового господарства, громадянськими правами і свободами, індивідами та правовими державами. Ця політико-ідеологічна поляризація Сходу й Заходу відсутня й сьогодні, після ліквідації так званого східного блоку².

Що собою означає Схід та Захід у цьому випадку для України? Насамперед треба підкреслити, щоправда, з деякими обмеженнями, що Україна саме по відношенню до зовнішнього світу навряд чи може розглядатися як єдність. Поняття «Схід» і «Захід» у Львові, Харкові, Одесі та Києві трактуються по-різному. Вони служать також для розмежування між Східною та Західною Україною.

Хотілося б спробувати показати далі на деяких прикладах, що уявлення про Схід та Захід в історії України не були однаковими, а пояснювалися в залежності від періоду чи регіональних особливостей.

1. Моїм першим прикладом є Київський храм Святої Софії, один із символів України. Зовні він має риси європейського бароко, а внутрішнім виглядом нагадує візантійський храм XI століття. Він може служити символом проміжного місця України³. Схід, під яким треба розуміти в даному разі ортодоксально-східноримський світ в його розквіті, як мінімум рівноцінний римсько-латинській цивілізації в більшості параметрів. При цьому зауважимо, що Візантія знаходилася не на Сході, а на півдні України. На початку нової доби Київський храм Святої Софії міг стати синтезом православної духовності з

зовнішньою оболонкою західної раціональності, схоластики, гуманізму і ренесансу, як це було частково реалізовано, наприклад, в Києво-Могилянському колегіумі. Конкретно для України Захід в цю епоху був Польщею-Литвою, які стали найважливішими посередниками в постачанні духовних цінностей Західної Європи.

Для характеристики подібних взаємин між православним і римсько-католицьким світом в історії України можна знайти чимало прикладів:

◆ у Галицько-Волинському князівстві 13 ст., яке вважалося спадкоємцем Київської Русі, князь Данило був коронований римським папою як король, а його син Роман був одружений з племінницею останнього представника династії Бабенбергів,

◆ у соціально-політичній структурі України з часів пізнього середньовіччя східнослов'янське право було пов'язане з середньоевропейськими елементами корпоративно-міських організаційних форм або німецьким міським правом,

◆ церковна унія в Бресті 1596 р., що привела до розколу української церкви і викликала згодом православне відродження, пов'язала церковно-слов'янські, грецькі та русько-українські елементи з латинськими й польськими,

◆ щодо Польщі, а пізніше Австрії, то вони виступали в ролі посередників, через яких західноєвропейська культура та цінності приходили в 17—18 ст. спочатку до України, а потім через Україну до Росії.

◆ З другої половини XVIII ст. напрямок впливу змінився: висока європейська культура почала приходити до України також з Півночі й Сходу, з прозахідної Росії. В даному випадку прикладом може бути Андріївська церква, яку побудовано в Києві за проектом петербурзького придворного архітектора Растреллі, італійця за походженням. Звідси добре видно, що якісні ознаки Сходу та Заходу були й залишаються рівнозначними.

2. Моїм другим прикладом є українські козаки, інший центральний символ української нації. У відомих пам'ятках української народної творчості, присвячених козаку Мамаю або відомій картині Рєпіна про запорізьких козаків, які пишуть листа турецькому султану, зачіска та одяг козаків мають азіатські риси. Поселення дніпровських козаків

знаходилися також в Україні між Сходом і Заходом, точніше, з точки зору географії — між півднем і північчю. Проте тут значення сторін світу інше, ніж у прикладі з собором Святої Софії. Схід у даному разі означає степ, на межі якого виникли Україна й козацтво як форма життя. При цьому козаки дещо перейняли від степового світу, і не лише імена, що мають татарське походження, але також звичаї та вдачу. Водночас у козаках бачили захисників православного християнства від ісламу. Захід виступає тут не лише як світ латинства, а й православних східних слов'ян, християнства.

У цьому становищі європейського степового кордону Україна перебувала з часів середньовіччя, при цьому збройні сутички з кіннотою степовиків, які досягли апогею за монгольської навали й османського панування, змінювалися додатково господарським, династичним і культурним обміном. Ця двоїстість військового та мирного співіснування відображена вже у поемі про Ігорів похід і навіть у специфічних формах життя козаків, які в фольклорі та творах Тараса Шевченка перетворилися на національні міфи України. В національній традиції, що сформульована Михайлом Грушевським, українцям припала «почесна роль створити форпост європейської культури проти азійських орд»⁴ — національний міф, який ми також знаходимо у поляків, угорців та росіян.

Україна між Заходом та Сходом — це не лише тільки територія між православ'ям й католицтвом, але також земля на кордоні Європи та Азії.

3. З кінця XVIII ст. обидва різні значення Сходу зблизилися і навіть частково співпали. Причинами цього стали: перенесення центру православ'я з Константинополя до Москви, відсутність загрози з боку степу та османів, а також анексія степів і більшості регіонів України Російською імперією. Схід, відтоді, став здебільшого Росією, і не лише оплотом православ'я, але, в очах деяких українців, також символом Азії, варварства та деспотизму.

Ідеологія українського національного руху XIX ст. визначила українську націю в розмежуванні з росіянами на Сході і поляками на Заході. У Східній Галичині, де кількість українців була більшою, ніж поляків, уявлення про Захід-Схід змінилася: москво- або русофіли, які до кінця XIX ст. керували національним рухом, відкидали польський

Захід, ідентифікуючи себе з ідеалізованим російським Сходом, його мовою та культурою.

Національні ідеології в царській імперії також розташовували Україну між Росією та Польщею, але з зовсім іншими акцентами. Так, М.Костомаров у 1861 р. в своїй статті «Дві руські народності»⁵ визначив яскраві українсько-російські протилежності: індивідуалізм та особисту свободу українців проти колективізму і уярмлення росіян; приватну власність проти общинного перерозподілу; демократію, укорінену серед козацтва, проти автократії; федералізм проти централізму; любов до природи проти відсутності екологічної свідомості; толерантність проти ксенофобії; стихійність проти соціальної дисципліни. Так Костомаров визначав український національний характер на протигагу російському. Він, однак, констатував, що зазначені елементи в основному співпадають з тими, що відмежовували поляків від росіян. Від аристократичної Польщі Україна, однак, істотно відрізнялася своєю демократичною селянською культурою.

В подальшому українські ідеологи завжди підкреслювали відмінність західного типу української культури й менталітету від, очевидно, сильнішої азійсько-східної сутності росіян. Найвидатніший політичний мислитель України Михайло Драгоманов писав так: «Більшість національних відмінностей між Україною та Московією можуть бути пояснені тим, що до 18 століття Україна була міцніше пов'язана з Західною Європою».⁶ Ці стереотипи, сформовані в другій половині XIX століття, повинні були залишатися важливою складовою частиною української національної ідентичності.

4. Вони посилились у XX ст. при розмежуванні з радянським комунізмом, особливо сталінізмом, який відчувався як російський. Для ідеї інтегрального націоналізму, створеного Д.Донцовим, також властивим є протистояння російсько-радянському Сходу. Україна постала перед завданням захисту від Сходу, який був пов'язаний з хаосом, колективізмом, рабством, відсутністю особистої відповідальності і безпосередньо з азійсько-татарським спадком.⁷ Захід у Донцова асоціюється, навпаки, з порядком, відповідальністю та самоуправлінням. Організація українських націоналістів (ОУН) ці західні цінності знай-

шла насамперед у італійському фашизмі та німецькому націонал-соціалізмі.

У 1941—1944 роках Україна безпосередньо зіткнулася з цим Заходом у вигляді націонал-соціалізму з його презирством до людини. Він знищив євреїв України, поневолив слов'янських «унтерменшів» і насильницьким способом вивіз їх сотнями тисяч на Захід як «остарбайтерів». Схід був для українців у цей час сталінізмом, що насильницькою колективізацією, голодомором і терором знищив мільйони людей або депортував їх на Схід. В цій ситуації як Схід, так і Захід були для більшості українців негативними поняттями. Перебуваючи між Заходом і Сходом, Україна відчувала себе жертвою небезпечного протистояння між східним і західним світом, що виникло з часів I світової війни та російської революції. Цей сумний досвід підживлював ідею мучеництва, яка відіграла значну роль у національній міфології українців. При цьому інколи забувалося, що українці знаходилися не лише серед жертв, але також і серед злочинців тоталітарного режиму.

6. Для формування української нації в сучасній незалежній державі необхідне повернення цих елементів історичної пам'яті. Україна між Сходом та Заходом, між православ'ям і католицизмом, між азійськими номадами та осілими землеробами, між Росією та Європою, козаки як захисники християнства від ісламу, українці як носії демократичних ідеалів Заходу на протизавагу деспотичним росіянам на Сході, Україна як мучениця — це лише складові частини єдиного історичного міфу, який служить завданню створення національної ідентичності.

Сьогодні на передньому плані знаходиться саме завдання відмежування від Сходу у вигляді Росії, від російської мови і російської держави, для чого використовуються вже названі Костомаровим пари протилежностей. Доповненням до цього є зближення з Заходом та засвоєння нормативних ідеалів західноєвропейського світу, які втілено в Європейському Союзі та НАТО, в Світовому банку та Міжнародному валютному фонді. Така орієнтація на Захід, однак, підтримується не всіма українцями. Особливо на Сході та Півдні країни багато хто підкреслює істотну мовну, конфесійну, культурну та історичну спорідненість і тісні економічні зв'язки з Росією й росіянами, які не так про-

сто можна розірвати. Західні українці розуміють сторони світу зовсім інакше, ніж їхні співвітчизники на Сході та Півдні країни. Кордон між Сходом та Заходом проходить також через Україну. Дохідлива формула України між Сходом і Заходом є кодом для визначення головних елементів історичної пам'яті минулого й сучасного, що змінює відчуття національної свідомості. Як історик та homo politicus я застерігаю, однак, від зловживання модними політичними гаслами Сходу й Заходу. Вони були й будуть, як я намагався це показати, мати різний зміст у нетотожних історичних і географічних ситуаціях. Нерідко вони мають суто формальний вигляд. В контексті європейського єднання, що охопило весь континент і має на меті вберегти його від розділення, було б доцільним користуватися не географічними поняттями, а їхнім змістом. При цьому не варто забувати про загальноєвропейські цінності, які охоплюють католицько-протестантську і православну Європу, або універсальні цінності, що не пов'язані з відмовою ні від православ'я, ані від світу, що лежить поза межами Європи.

Література:

1. *Ihor Ševčenko*: Ukraine between East and West, in: Ders.: Ukraine between East and West. Essays on Cultural History to the Early Eighteenth Century. Edmonton, Toronto, 1996, S. 1—11, hier S. 1. Vgl. Ivan L. Rudnytsky: Ukraine between East and West, in: Ders.: Essays in Modern Ukrainian History. Edmonton, 1987, S. 1—9; Jaroslav Hrytsak: Narys istorii Ukrainy. Formuvannja modernoi ukrains'koi natsii. XIX—XX stolittja. Kyiv, 1996; Serhy Yekelchuk: The Location of Nation: Postcolonial Perspectives on Ukrainian Historical Debates, in: Australian Slavonic and East European Studies 11 (1997), S. 161—184, hier S. 171—179.

2. Vgl. *Andreas Kappeler*: Das Universitätsfach Osteuropäische Geschichte nach dem Zusammenbruch des Ostblocks, in: Österreichische Osthefte 40 (1998), S. 487—500.

3. *Ihor Ševčenko*: Ukraine between East and West, in: Ders. (op. cit.) S. 1—11, hier S. 1.

4. *Michael Hruschewskij*: Geschichte des ukrainischen (ruthenischen)

Volkes. Bd. 1. Leipzig, 1906, S. 13.

5. *Костомаров Н.* Две русские народности // Собр. соч. Историч. монографии и исслед. Кн. 1. —Т.1. —Спб., 1903. С.33—65.

6. *Драгоманов М.* Автобиография // Былое. 1906. № 6. С. 182—213, особл. с. 197.

7. Vgl. *Alexander J. Motyl: The Turn to the Right: The Ideological Origins and Development of Ukrainian Nationalism 1919—1929.* New York, 1980, S. 61—85.

(Пер. з нім. В.Семененка)